

УДК 343.98:331.46

К. О. Спасенко, аспірант кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИННИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ ІЗ ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ

У статті на основі даних узагальнення кримінальних справ (матеріалів кримінального провадження) досліджено особу потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вчинення злочинних порушень правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична характеристика, особа потерпілого, злочинне порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою.

Постановка проблеми. Можливість настання небезпечних наслідків у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю або навіть загибелі людей при виконанні робіт із підвищеною небезпекою зумовлює необхідність проведення наукового дослідження криміналістичної характеристики злочинних порушень правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, а саме аналіз такого значущого елемента, як особа потерпілого.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням особи потерпілого у криміналістиці займаються М. О. Григор'єва, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. В. Тіщенко, Є. О. Центров, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Однак наукових праць, які висвітлювали би проблематику зазначеного вище елемента криміналістичної характеристики злочинних порушень, передбачених ст. 272 Кримінального кодексу України (далі – КК України), немає.

Ціль статті. Визначення основних (типових) ознак особи потерпілого від злочинних порушень правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу, слід зазначити, що особа потерпілого – досить складна з точки зору криміналістики фігура. Вона змінює своє становище залежно від категорії злочину, виду злочинного посягання, наявності або відсутності зв'язків між потерпілим і злочинцем, психологічних особливостей потерпілого, його рольових функцій до і під час учинення злочину¹. Достатню увагу слід приділяти й даним про виконувану діяльність потерпілого (професійні навички, отримання прибутків, володіння правом розпорядження матеріальними цінностями, обсяг правомочності, наявність конфліктних стосунків у процесі виконання діяльності та ін.)².

Натомість В. В. Тіщенко зазначає, що дані про особу потерпілого становлять криміналістичний інтерес із різних сторін. По-перше, особа потерпілого є важливим джерелом інформації про подію злочину й особистість злочинця. У тому випадку, коли потерпілий мертвий, таку інформацію можна одержати шляхом виявлення і дослідження матеріальних слідів, що наявні на його тілі, одязі та взутті, предметах особистого побуту. Якщо потерпілий живий, то крім аналогічних матеріальних слідів він зберігає сліди, що відображають обставини злочинної події і осіб, що брали в ній участь, у вигляді уявних образів (так звані ідеальні сліди). По-друге, вивчення особи потерпілого дозволяє з'ясувати дані, що стосуються роду його діяльності, способу життя, соціально-демографічних й особистісних характеристик, що дозволяють будувати версії про мотиви, цілі та інші обставини злочину. По-третє, різні дані про потерпілого, його особисте, суспільне і трудове життя, інтереси, риси характеру, коло знайомих сприяють висуванню версій про винну особу³.

В. А. Журавель підкреслює, що істотним моментом є встановлення й того, наскільки сприяла вчиненню злочину поведінка по-

¹ Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : монография / В. Е. Коновалова. – Харьков : Факт, 2001. – С. 32.

² Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) : монографія / за заг. ред.: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивчення проблем злочинності. – Х. : Кроссроуд, 2008. – С. 316.

³ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тіщенко. – О. : Фенікс, 2007. – С. 64.

терпілого. Такі дані мають певне значення не лише для попередження злочину, а й правильної побудови методики його розслідування, бо тільки відтворення обстановки та обставин події, поведінки злочинця і потерпілого допомагає як правильно кваліфікувати скоєне, так і швидко виявити і затримати злочинця. Віктимологічний підхід у розслідуванні злочинів полягає в тому, що вихідним моментом для збору інформації про особу, яка могла вчинити злочин, є особа потерпілого і його поведінка в ситуації злочину¹.

У свою чергу, В. Ю. Шепітько зазначає, що до загальної програми вивчення особи потерпілого повинні входити дані щодо причин віктимної поведінки: виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості; наслідок її патологічного стану (тяжкий соматичний розлад здоров'я, психічне захворювання) тощо².

Звісно, слід враховувати, що злочин, передбачений ст. 272 КК України, відноситься до необережних, однак його аналіз дає можливість окреслити певний типовий портрет потерпілого від зазначених злочинних порушень, його зв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики, а також віктимологічні особливості поведінки останнього, що надає можливість подальшого, більш поглибленого розроблення методики розслідування зазначеного злочину.

Проте, перш ніж перейти до криміналістичної характеристики досліджуваного елемента, слід зазначити, що диспозиція ст. 272 КК України передбачає, що суспільно небезпечні наслідки можуть бути у вигляді: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків; заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого; загибелі людей; заподіяння значної матеріальної шкоди. Враховуючи зазначене, влучною є думка Г. С. Крайника, що наявність потерпілого та предмета злочину є факультативною ознакою об'єкта до-

¹ Журавель В. А. Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Журавель ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1983. – С. 97.

² Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів / В. Ю. Шепітько // Проблеми законності : респ. міжвід. зб. / за ред. В. Я. Тація. – 2008. – Вип. 93. – С. 173–174.

сліджуваного злочину, оскільки згідно з кримінальним законом правозастосувач не у всіх випадках має їх встановлювати при вирішенні питання стосовно складу злочину¹. Однак, як свідчать матеріали узагальнення кримінальних справ (матеріалів кримінального провадження) (далі – кримінальних справ або справ), у 98,34 % справ наслідки порушення правил безпеки характеризуються саме наявністю потерпілих від злочину.

Підкреслимо, що до потерпілих під час виконання робіт із підвищеною небезпекою можуть належати: працівники виробництва, де проводяться роботи з підвищеною небезпекою (тобто з ними укладений трудовий або цивільно-правовий договір) (94,93 % справ); особи, котрі не працюють безпосередньо на відповідному виробництві, але внаслідок певних обставин (відрядження, навчання) прирівнюються до працівників (1,7 %); сторонні виробництву особи (3,39 %). На нашу думку, більше уваги слід приділити останній категорії потерпілих. Так, п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» № 7 від 12 червня 2009 р. визначено, що «потерпілим у результаті злочинних діянь, передбачених статтею 272 КК України, можуть бути як учасники виробничого процесу, так й інші особи, які не мають до нього відношення». Проте питання встановлення конкретних випадків, у яких можливе притягнення до відповідальності у разі настання небезпечних наслідків для осіб, які не є учасниками виробничого процесу, на жаль, законодавством не визначено.

Слушною є думка Г. С. Крайника, що інші особи можуть бути визнані потерпілими лише у випадках, якщо це передбачено правилами безпеки (наприклад, п. 2.1.6. Типової інструкції для осіб, відповідальних за безпечне проведення робіт із переміщення вантажів кранами)². Так, у справі № 1-31/2009 підсудний, працюючи

¹ Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Крайник ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2011. – С. 35.

² Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : монографія / В. І. Борисов, Г. С. Крайник. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 74–75.

трактористом і керуючи трактором Т-40М, обладнаним навісною ротаційною косаркою КР-1, 26 червня 2007 р. порушив правила безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, що спричинило заподіяння шкоди здоров'ю неповнолітнім за таких обставин. Будучи ознайомленим в установленому законом порядку з Інструкцією з охорони праці № 36, яка регламентує правила безпеки при роботі на тракторі з ротаційною косаркою, і отримавши від керівництва наряд-завдання № 54 на обкошування трави, підсудний вступив до розпорядження голови сільської ради. За вказівкою останнього близько 15.00 того самого дня при скошуванні трави на узбіччі дороги, виконуючи роботи з підвищеною небезпекою в населеному пункті поблизу домоволодінь в умовах ускладненого огляду місцевості, не оглянув ділянку дороги і прилеглу до нього рослинність та не помітив у чагарнику неповнолітніх, які гралися в побудованому ними біля узбіччя дороги курені і знаходилися в небезпечній зоні при роботі ротаційної косарки. Тракторист продовжив скошування трави на узбіччі дороги і в результаті недотримання вищенаведеної Інструкції допустив потрапляння дітей під працюючі частини ротаційної косарки, в той час коли вони перебували у відкритому отворі куреня.

У результаті були заподіяні легкі тілесні ушкодження у вигляді садна грудної клітки і лівої верхньої кінцівки та легкі тілесні ушкодження, що спричинили розлад здоров'я. Тим самим підсудний вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 272 КК України¹.

Цікавим видається той факт, що, як свідчать матеріали узагальнення кримінальних справ, у 88,14% випадків потерпілими є особи чоловічої статі, а в 11,85% – жіночої. Ця особливість знаходиться у прямій залежності як від галузі виробництва, так і характеру робіт, що виконувалися. Так, наприклад, виконання фізично складної роботи жінками неможливе без застосування спеціального устаткування, машин, механізмів, при використанні яких і вчиняється порушення правил безпеки. Проте не можна нехтувати тими даними, що потерпілими від зазначеного злочину можуть

¹ Архів Валківського районного суду Харківської області за 2009 рік. – Справа № 1-31/2009.

бути люди різного віку (у 30,51 % справ потерпілі віком 50–60 років, у 22,04% – 30–40 років, 15,25% – 25–30 років, 11,86% – 40–50 років).

Зауважимо, що у більшості випадків (96,7 % справ) потерпілі від злочинних порушень правил безпеки виконували роботи з підвищеною небезпекою, під час яких сталося порушення. Цей факт вказує на можливість існування зв'язку між характером робіт, що виконувалися, та характеристикою професії потерпілого. Наприклад, при виконанні електрозварювальних робіт потерпілим від злочину, як правило, є електрозварювальник, при виконанні ливарних робіт – плавильник. У свою чергу, враховуючи дані узагальнення кримінальних справ, найпоширенішими професіями, серед яких зустрічається велика кількість потерпілих, що виконували роботи з підвищеною небезпекою, є: у 27,7 % справ – слюсар, у 11,12 % – вантажник, у 11,12 % – стропальник, у 8,4 % – інженер, у 8,4 % – свердлувальник.

Слід звернути увагу на можливість існування зв'язку між особою потерпілого та таким елементом криміналістичної характеристики, як місце злочину. Однак зазначимо, що цей зв'язок проявляється, якщо таке місце є специфічним та сторонні особи не мають доступу до нього. Так, наприклад, виконання підземних робіт на рудниках чи шахтах передбачає наявність спеціального кола осіб, які мають можливість доступу до цього місця (наприклад, гірник очисного забою, прохідник або моторист підземного спуску). У свою чергу, виконання робіт на будівельному майданчику передбачає наявність електромонтерів, слюсарів, стропальників, хоча й існує можливість доступу інших, сторонніх осіб у зв'язку з неналежним виконанням посадових інструкцій винними особами.

Актуальним видається питання відповідності рівня кваліфікації потерпілого роботам із підвищеною небезпекою, що виконувались, а також наявності обов'язку виконання цих робіт у посадовій інструкції останнього. Зазначимо, що у 54,24 % справ потерпілі не проходили спеціального навчання і щорічної перевірки знань з питань охорони праці, а отже, як наслідок, вони не мали права вико-

нувати зазначені роботи, які не входили до кола їх обов'язків. На наш погляд, такий факт є одним із проявів так званої віктимної поведінки потерпілих, тобто такої, яка опосередковано впливає на рівень можливості стати жертвою від злочину. У цьому аспекті слушною видається думка М. П. Яблокова, що особливості неправомірної поведінки потерпілих у період, що передує травматичній події, зазвичай проявляються в особистій необережності і неуважності, порушенні технологічного режиму робіт, використанні неналежного інструменту, експлуатації несправного обладнання, ігноруванні або неправильному застосуванні захисних засобів, зневажливому ставленні до попереджувальних знаків, недотриманні дистанції від небезпечних для життя чи здоров'я об'єктів тощо¹.

Зазначену можливість опосередкованого впливу потерпілого на процес злочину можна продемонструвати таким прикладом із практики. У справі № 1-195/2010 вантажник за дорученням майстра, не маючи достатньої кваліфікації для проведення робіт із підвищеною небезпекою, у порушення вимог правил безпеки, в умовах поганої видимості наблизився до робочого шнеку на небезпечну відстань, що стало причиною його травмування². Тобто із цього прикладу випливає, що фактично потерпілий порушив вимоги правил безпеки у зв'язку з недостатньою кваліфікацією. У свою чергу, обов'язок проходження спеціального навчання задля унеможливлення такої поведінки лежить на винній особі. Також, на нашу думку, при характеристиці особи потерпілого слід звернути увагу на можливість впливу негативних чинників – загазованість, запиленість, погана видимість, як у прикладі, зазначеному вище, на поведінку останнього. Наявність цих чинників знижує увагу, пильність потерпілих, які можуть припуститися помилки, що тягне за собою настання небезпечних наслідків. Окрім зазначених негативних чинників, значний вплив на віктимну поведінку потерпілого може мати й фактичний етап техноло-

¹ Яблоков Н. М. Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности / Н. М. Яблоков. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – С. 57–58.

² Архів Чугуївського міського суду Харківської області за 2010 рік. – Справа № 1-195/2010.

гічного процесу, на якому відбулося порушення. Так, як свідчать матеріали узагальнення кримінальних справ, у 10 % випадків порушення відбулося на стадії завершення робіт (демонтаж конструкцій, обладнання тощо), тобто в час зниженої уваги та пильності потерпілих.

Враховуючи вищевикладене, заслуговує на увагу позиція М. С. Шалумова щодо класифікації типів поведінки потерпілих за критерієм відповідності поведінки правилам, визначеним законодавством, на:

– повністю правомірну, тобто ту, яка відповідає вимогам правил безпеки, коли отримання травми зумовлено лише діями (бездіяльністю) суб'єктів злочину і породженими ними технічними та (або) організаційними негараздами на виробництві;

– протиправну, яка виражається у порушенні потерпілим правил безпеки: самовільному розширенні ділянки робіт, виході за межі, встановлені нарядом-допуском, незастосуванні засобів індивідуального захисту тощо¹.

Разом із тим, виходячи зі специфіки цієї категорії потерпілих, вважаємо більш доцільним класифікувати поведінку потерпілого на:

– неправомірну, тобто таку, яка може виражатися як у порушенні правил безпеки (проведення ремонтних робіт з устаткуванням без його попереднього вимкнення з мережі), внаслідок недостатньої кваліфікації або у зв'язку з відсутністю відповідних знань, так і при наявності відповідних знань, але нехтуванні останніми (наприклад, у вигляді свідомого виконання робіт на висоті без відповідних засобів індивідуального захисту при фактичному розумінні необхідності їх застосування);

– правомірну, тобто таку, яка відповідає вимогам як правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, так й інших нормативних актів (як у випадку справи № 1-31/2009, описаної вище).

¹ Шалумов М. С. Программа расследования преступных нарушений правил электробезопасности : метод. пособие / М. С. Шалумов. – М. : НИИ проблем укрепления законности и порядка Генпрокуратуры РФ. – 1997. – С. 8.

Висновок. Таким чином, особа потерпілого займає самостійне місце в криміналістичній характеристиці визначеної категорії кримінальних правопорушень, обумовлюючи специфіку зв'язків з іншими елементами та впливаючи на організацію їх розслідування.

В статье на основе данных обобщения уголовных дел (материалов уголовного производства) исследована личность потерпевшего как элемент криминалистической характеристики совершения преступных нарушений правил безопасности при выполнении работ с повышенной опасностью.

In the article in the basis of a generalization of criminal cases (the criminal proceedings) the personality of the victim as a part of the criminalistical characteristic committing criminal violations of safety rules during work with high-risk is researched.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри криміналістики Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 11 від 15 червня 2013 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
В. А. Журавель.*